

יד אחת עם הפרסים נגד האפתאלים. הח'אן הטורקי, איסטמי, קיבל ב-567 חלק מאדמות האפתאלים ומשלל הניצחון. שנה לאחר מכן מצאו קיסר ביזנטיון, יוסטיניאנוס השני, חשוב דיו לא רק לקבל משלחת מטעמו, אלא אף להוציא שגריר משלו לדרך החתחתים אל מרכז הערבה. לאסונם, גלשו אז הטורקים לסכסוכים פנימיים על סמכויות השלטון בממלכתם, המגרעת הטורדנית של עמי הסוסים והסיבה העיקרית להתפרקות משטריהם חסרי המבנה. בתקופת פירוק זו אבד החלק הגדול של שטחיהם במזרח והיה לנחלת שושלת טאנג בסין, אשר הרחיבה ב-659 את שליטתה עד גדות האוקסוס. אבל אז התנגשו הטורקים עם אויב חדש במערב, שהגיה גם הוא אל הערבה, כבש כיבושים גדולים והתמודד עם סין על השליטה באסיה התיכונה. במאת השנים הבאות ובמהלך המאבק הזה על השליטה בלב הערבה, שיגיע לשיאו ב-751 בקרב על נהר טאלאס בקירגיזיסטן של היום, תובס האימפריה הטורקית.⁵⁴ אויב חדש זה היו הערבים.

ערבים וממלוכים

הערבים לא היו עם סוסים, אם כי הם עתידים להיות מטפחי הסוסים הראשיים בעולם המתורבת, ולו מסיבה זו בלבד ראויים הם לתשומת לבם של היסטוריונים צבאיים. אבל ראויים הם לכך בגין הרבה יותר מזה. ראשית, כשהתנגשו עמהם הטורקים, הם היו בעיצומו של אחד ממסעות הכיבוש הגדולים ביותר שידעה ההיסטוריה. זו היתה מערכה שהפכה קבוצת שבטים אלמונית ממדבריות פנים ערב לשליטי רובו של המזרח התיכון וכל צפון אפריקה וספרד. הם זעזעו את קיסרות ביזנטיון, מחצו את הממלכה הפרסית וייסדו אימפריה משלהם. רק אלכסנדר הגדול — שהיה הכובש הראשון בהיסטוריה שכבש שטחים כה רבים — השתלט על שטח בהיקף דומה ובמהירות כזו. יתרה מכך, דפוסי כיבושיהם היו יצירתיים ומאחדים. לימים אמנם יתקוטטו הערבים בינם לבין עצמם, אבל במקורה היתה האימפריה שלהם שלמות אחידה, אשר הקדישה עצמה עד מהרה לאמנויות של שלום. השליטים הערביים עתידים להיות בנאים גדולים, מטפחי יופי, פטרוני הספרות והמדעים. בניגוד לעמי הסוסים המחוספסים, שאותם יגיסו לשירות צבאי, הפגינו הערבים יכולת מדהימה להתנער מאורח החיים של עשיית מלחמות, לאמץ ציוויליזציה ולטפח דרכים מתוחכמות בחשיבה ובהתנהגות.

אבל יותר מכך הם בלטו בין העמים הצבאיים כמי שנמצאו מוכשרים לשנות לא רק את עצמם אלא גם את הלוחמה. גם קודם לכן היו מהפכות צבאיות, בייחוד אלו של המרכבה וסוסי הרוכבים. האשורים הניחו את היסוד לביורוקרטיה הצבאית, שעליה השתיתו הרומאים את עצמתם. היוונים, כפי שניזכר, פיתחו את טכניקת המערך המתוכנן של לחימה רגלית עד מוות. הערבים נסכו בלחימה יסוד מסוג חדש לחלוטין, כוח הרעיון. האידיאולוגיה, למען האמת, מילאה חלק בלוחמה גם קודם לכן. במאה הרביעית לפסה"ג קרא איסוקראטס האתונאי לנהל

נגד פרס מסע התקפי יווני, שרעיון החירות היה מרומז בו.⁵⁵ בעת מאבק הקיסר תאוודוסיוס בגותים בשנת 383, טען פמיסטיוס איש רומא, כי כוחה של רומי הוא לא בשלטי-חזה ובמגינים, לא באין-ספור המוני אדם, אלא בתבונה.⁵⁶ מלכי היהודים נלחמו בברית עם אלוהיהם האחד הכל-יכול, ואילו קונסטנטינוס שיווע אל אות הצלב שראה בשמים, שיביא לו ניצחון על מבקש כיסאו, בקרב על גשר מילווין. אבל כל אלה היו רעיונות אילמים או מוגבלים. היוונים אמנם התגאו בחירותם ובזו לנתיני אחשוורוש ודריווש שלא זכו בה, אבל עיונותם את פרס היתה לאומנית בשורשיה. הפנייה אל התבונה איבדה מכוחה עם הצטרפות הברברים לצבאות רומי, חיילים פרועים אשר שמע התבונה מעולם לא הגיע לאוזניהם. יתרה מזאת, קונסטנטינוס עוד לא היה נוצרי כשהביע את תפילתו לניצחון בשם הצלב. ובעוד המלכים הלוחמים של ישראל, במלחמותיהם הקטנות והמקומיות, שאבו אולי עוז מן התנ"ך, עתידים היו הנוצרים של הברית החדשה להתחבט מאות שנים בשאלה אם מותרת הלחימה מהבחינה המוסרית או לאו. לאמיתו של דבר מעולם לא הגיעו הנוצרים לאחדות דעים בתפיסה שאיש מלחמות עשוי להיות גם איש דת: אידאל המרטיריות תמיד היה חזק לא פחות מאידאל הלחימה המוצדקת ונשאר כזה עד היום. הערבים של תקופת הכיבושים לא נלכדו בכך. דתם החדשה, האיסלאם, היתה אמונה של מחלוקת, שהורתה כי הכרח לקבל את עול חלכות ההתגלות, וכי למאמיניה הזכות לאחוז בנשק נגד המתנגדים לה. האיסלאם הוא שסיפק את ההשראה לכיבושים הערביים, רעיונות האיסלאם הם שעשו את הערבים לאומה צבאית, ומייסדה מוחמד הוא שלימד אותם להיות לוחמים.

מוחמד לא היה רק לוחם, שנפצע בשנת 625 במדינה במאבק עם אנשי מכה. הוא גם הטיף למלחמה ועשה מלחמה. בביקורו האחרון במכה ב-632 פסק, כי כל המוסלמים אחים ואל להם להילחם זה בזה, אבל עליהם להילחם בכל יתר בני האדם עד שיאמרו "אין אלוהים מבלעדי אללה".⁵⁷ הקוראן, שהמוסלמים מאמינים כי נכתב בידי תלמידיו מפיו, מפרט את המצווה הזאת בהרחבה. מוחמד, באופן מפורש יותר משעשה זאת הנוצרי, קבע כי אלה שקיבלו את דבר האלוהים מהווים קהילה (אומה) שבניה ערבים זה לזה; ולפיכך, אין די בהימנעות גרידא מהריגת אח. על המוסלמים מוטלת החובה להיטיב מוחשית עם מוסלמים שלא שפר עליהם גורלם ולהפריש חלק מהכנסותיהם לגמילות חסדים. כמו כן חייבים היו לדאוג זה למצפוננו של זה. אולם מעבר לגבול האומה התהפכה החובה. "הוי, המאמינים, הילחמו בלא-מאמינים הקרובים אליכם".⁵⁸ זו לא היתה קריאה להמרת דת כפויה. לא-מאמינים שהיו מוכנים לחיות תחת שלטון הקוראן זכאים היו להגנה, ועל פי ההלכה נאסר לתקוף את אלה מחוץ לאומה שנהגו בשלום. אבל בפועל היו גבולות האומה זהים עם 'בית הציו' (דאר אל-איסלאם) ואילו מחוצה לו נמצא, באופן בלתי נמנע, 'בית המלחמה' (דאר אל-חרב). עם 'בית המלחמה' נקלע האיסלאם לסכסוך מן הרגע בו מת הנביא, ב-632.

הסכסוך עם דאר אל-חרב היה עד מהרה לגיאהאד, מלחמת קודש. לא רק מפאת מצוות הנביא ניהלוה המוסלמים בהצלחה רבה, אלא גם משום שהם נחלו הצלחה

פרועה כלוחמים. שתי סיבות נוספות, לפחות, מסבירות את קלות ניצחונותיהם התחיליים. ראשית, אין באיסלאם ניגוד בין אדיקות דתית לאמידות חומרית. ישו, למרבה המבוכה המוסרית של תלמידיו אחריו, הציג את העוני כמשאת נפש, מוחמד, בניגוד לו, היה סוחר וניחן בהבנה מעמיקה של ערכו של עושר המנוצל כראוי. הוא הנחה את האומה לצבור אותו וראה בו אמצעי לעשיית טוב באופן קיבוצי ובאורח פרטי גם יחד. הוא עצמו פשט על שיירות הסוחרים הלא-מאמינים העשירים ממכה והשתמש במלקוח לקידום מטרותיו. זאת היתה הדוגמה ועל פיה נהגו מאמיני לוחמי הקודש בהתנפלויותיהם על ממלכות ביזנטין ופרס העשירות. שנית, האיסלאם ערער את שני העקרונות שהזינו את המלחמות פעמים כה רבות: תודעת השטח וקרבת הדם. תודעת שטח לא התיישבה עם האיסלאם, כי ייעודו היה להביא את העולם כולו לציות לרצון האל. איסלאם פירושו ציות, ו'מוסלמי' הגזור מאותה מילה, משמעו מי שקיבל על עצמו עול ציות זה. רק משיבא כל 'בית המלחמה' אל 'בית הציות', יושלם ייעודו של האיסלאם. או אז יהיו כל בני האדם מוסלמים ולכן גם אחים. אבל המוסלמים הערביים הראשונים, שעדיין היו לכודים בקשרי הדם השבטיים רבי העצמה של עולם המדבר, התנגדו לעקרון האחווה, וכך נאלצו המתאסלמים שמחוץ לשבט להסתפק לזמן מה במעמד של 'לקוחות' (מוֹאֲלִי).⁵⁹ אבל בסופו של דבר עתיד האיסלאם להפיל מחיצות של גזע ושל לשון במידה ששום דת ושום אימפריה — והאיסלאם הכיל את שתי התפיסות — לא הצליחו בכך לפניו.

היה עוד גורם שסייע רבות לערכים שיצאו, בערוב ימיו של מוחמד, להרחיב את גבולות האיסלאם: הממלכות שתקפו היו בתהליך שקיעה. ביזנטין כילתה הרבה מעצמתה בהדיפת האווארים בגבולה הצפוני; מוגיעה עוד יותר, מבחינתה, היתה, בראשית המאה השביעית, מלחמתה הגדולה האחרונה בפרס (603-628), שהותירה את שתי האימפריות מותשות. גם פרס, שהיתה לה היסטוריה של מעצמה גדולה, סבלה מחולשת מיקומה הגיאוגרפי, בין הערבה מזה ובין ארצות המזרח התיכון העשירות מזה. לפני הופעת עמי הסוסים נודמן לה לא אחת לנצל שקיעה או קריסה בגבולה המערבי להתרחבותה האימפריאלית. אלף שנים קודם לכן היה אלכסנדר מוקדון יריבה הבולט משכמו ומעלה במיומנותו ובנחישותו — עד כדי כך, ששושלתה המקומית של פרס הודחה ונחלותיה האימפריאליות נחלקו בין מפקדי צבאות אלכסנדר. סְלֶאוֹקוֹס, המצביא שבחלקו נפלה פרס, הצליח לכונן בה שלטון הלני, אבל נכשל בהלניזציה של החברה הפרסית. ממלכתו עברה, בסופו של דבר, לידי הפרתים, עם איראני אחר, ששורשיו באסיה התיכונה. אלה, אף שהיו עם סוסים — כושר הלחימה של פרשיהם הכניע את הרגלים הסלאוקים — התבוללו ברצון בציוויליזציה, ייסדו אימפריה גדולה, ובין המאה הראשונה לפסה"נ ותחילת השלישית לסה"נ היו לאויביה הראשיים של רומי במזרח. המלחמות בין פרס ורומי התאפיינו תכופות בניצחונות פרסיים: המערכה של שנת 363, שבמהלכה נהרג יוליאנוס הכופר במסופוטמיה, היתה אסון כבד לרומי, כמעט כמו הניצחון הגותי באדריאנופול מקץ 15 שנה. אבל מאמץ הלחימה המתמדת דלדל את עושרה

של פרס, את משאביה האנושיים ואת כושר התאוששותה. מכאן ואילך היתה האימפריה נתונה להטרדות גוברות והולכות מצד נוודים בגבול הערבה.

לפיכך, כשפולש צבא ערבי לצפון מסופוטמיה ב-633, שוב לא היתה זאת פרס של העבר, וכמוה גם ביזנטין. בהעזה מפתיעה בחרו הערבים לפעול ברוזמנית נגד שתייהן, ואף כי נאלצו להעתיק כוחות מחזית אחת לאחרת, הם נחלו הצלחות. ב-637, בקריסיה שבקרבת בגדאד של ימינו, הביסו את אויביהם והבטיחו את ניצחון האיסלאם באיראן. משמעות הניצחון לעולם הערבי נותרה גדולה כל כך, שבשנות השמונים של מאה זו הזכיר אותו צדאם חוסיין בקביעות במהלך מלחמת ההתשה שניהל נגד איראן. צבאות ערביים אחרים כבשו בינתיים את טוריה (636) ומצרים (642) ופילסו את דרכם מערבה אל המחוזות הביזנטיים של צפון אפריקה. ב-674 החליט מואווייה, הח'ליף ("יורשו" של מוחמד) החמישי, לצור ישירות על קונסטנטינופול. אף שהערבים זנחו מאמץ זה ב-677 הם שבו וחדשו אותו ב-717. עד אותה שנה הספיקו לכבוש את כל צפון אפריקה (705), לחצות את הים לספרד (711) ולהגיע לפירנאים שמעברם פלשו לצרפת. במזרח כבשו את אפגניסטן, הגיחו לצפון-מערב הודו, סיפחו את אנטוליה (טורקיה המודרנית), מתחו את גבולם בצפון הרחוק עד לקו הרי קווקז וחצו את נהר האוקוסוס. מעבר לנהר האוקוסוס, על נהר טאלאס, ערכו ב-751 קרב מכריע עם הסינים על השליטה על ערי השיירות, בוכרה וסמרקנד, לאורך דרך המשי בואכה החומה הגדולה.

האיכות הדלה יחסית של הצבאות הערביים עשתה את הניצחונות האלה מפליאים ביותר. למרות מאות שנות התכתשויות מדבר, לא צברו הערבים ניסיון ממשי בלחימה אינטנסיבית; לאמיתו של דבר היו "לוחמים פרימיטיביים", שצורת הקרב המועדפת אצלם היתה הפשיטה (גֶזְוִיה).⁶⁰ מצביאותם לא הצטיינה בתחבולנות וכצבא בוודאי לא נהנו מיתרון בציד ובטכנולוגיה צבאית. הסוס הערבי אמנם כבר היה אז בעל-חיים מהיר, נמרץ ומרהיב, מפונק ולא אחת מוזן מכף יד, במראהו כמעט יצור נבדל מן הפוני השעיר של הערבה, אבל מספר הסוסים היה מועט. הגמל, שבוית באלף הראשון על שני סוגיו, החד-דבשתי (הערבי) והדו-דבשתי (הַפְּרָי), היה זמין בכמויות גדולות יותר אבל אף שכוח הסיכולת שלו היה גבוה, הוא היה איטי, יחסית, וקשה לשליטה.⁶¹ אסטרטגית אפשר הגמל לצבאות ערב לחצות שטחים שצבאות מתורבתים סברו שהם בלתי עבירים, ולהופיע בשדה הקרב באופן בלתי צפוי. טקטיקת היתה תועלתו בטווחים קצרים מוגבלת. הטקטיקה הערבית היתה, לכן, מסע התקרבות על גבי גמלים ומעבר לסוסים מחליפים — בקריסיה לא עלה מספרם על 600 — רק ברגע שנוצר המגע.⁶² אלו השיטות שבהן הביא ח'אלד, אחד מהגדולים במצביאי הכיבושים, את צבאו ממסופוטמיה כדי להנחית מהלומה מוחצת, לצד עמיתו-לנשק, עאמר, בניצחון החשוב על הביזנטים באַגְנָאדִין [גֶ'נֶבְתִּין, בפתח עמק האלה] שבארץ-ישראל, ביולי 634. בשדה הקרב עצמו בחרו הצבאות הערביים בעמדות מוגנות במכשולים טבעיים, שם יכלו חייליהם, בפעולה רגלית, חמושים בקשת המורכבת, להילחם מאחורי הגנה. הם אף העדיפו שטחים שמהם הובילה דרך מילוט קלה למדבר.⁶³

שני מאפיינים אלה בסגנון הלחימה — הסתמכות על מכשולים ונכונות לברוח — הם "פרימיטיביים" מובהקים ועוררו, כפי שנוכחנו, את זעם הפילהלנים, בפגישתם עם היוונים שלחמו לשחרור מעול טורקיה. יש כאן סתירה. אם היו הערבים "לוחמים פרימיטיביים", איך זה נחלו הצלחה כה רבה במלחמותיהם עם הצבאות הממושעים והמאורגנים של ביוזנטיון ופרס, שההגדרה "מקצועיים" מתאימה להם על פי כל סיווג צבאי? ידוע שפרס וביוזנטיון התישו זו את זו במהלך מלחמותיהן הממושכות. אולם כלל מקובל הוא, שלטוח הזמן הארוך מביסים המקצועיים את הפרימיטיביים. ההטרדה היא אמצעי יעיל בניהול מלחמת מגננה; אבל מלחמות מוכרעות בסופו של דבר במתקפות ואין ספק שהערבים ניהלו מלחמה התקפית בתקופת הכיבושים. המסקנה ההכרחית היא, כי האיסלאם עצמו, המדגיש כל כך את הלחימה למען האמונה, הוא שעשה אותם כה אימתניים בשדה הקרב. טקטיקות "פרימיטיביות" יכולות להיות יעילות אם הלוחם חדור באמונה בוודאות הניצחון ואם מוכן הוא תמיד לשוב למאבק, ללא קשר למספר הפעמים שניתק מגע בגלל שקרב מסוים התפתח לרעתו. כעבור זמן רב תהיה זו גם תפיסתו של מאו. הטקטיקות שלו היו "פרימיטיביות" בתחילת מלחמתו והוא לא ראה אי-כבוד בנסיגה, כל עוד שמרו חייליו על האמונה בניצחון שעתידיים הם לנחול. נדבך נוסף באסטרטגיה שלו היה השגת תמיכתה של האוכלוסיה אשר בקרבה פעל. הצבאות הערביים הפיקו תועלת רבה מנוכחות מוסתערב בשטחים הנושבים שפלשו אליהם. ערבים אלה ניתקו עצמם מחיי המדבר אבל קיימו קשרי תרבות אמיצים עם אחיהם וגילו נכונות להילחם לצדם עם שומעם תורת אחווה מוטפת בשם האיסלאם.⁶⁴

כפי שנוכחנו מסיפור עלייתם של הממלוכים, האיסלאם עצמו הוא שפירק בסופו של דבר את העצמה הערבית. האיסור על לחימת מוסלמים במוסלמים הופר מהר מאוד, והפרה זו עתידה לגרום בסופו של דבר — ואולי זה היה בלתי נמנע — להעברת סמכותם הצבאית של הח'ליפים המאוחרים לידי אנשי צבא כפופים שנטלו את השלטון מידיהם, בפועל גם אם לא במוצהר. ברובם הגדול גויסו אנשי צבא אלה מקרב עמי הסוסים של הערבה. התואר ח'ליף, כידוע, משמעו "יורש" לנביא מוחמד ובעל תואר זה נשא בסמכות העליונה בעניינים ארציים ודתיים כאחד. הח'ליפים הראשונים לא חשו בחיי המעשה כל ניגוד בין תפקידיהם, כפי שהיתה גם רוח ההלכה. שהרי המוסלמים הראשונים יושבו לפי שבטיהם בערי מחנה חדשות — אחת מהן תהיה לימים קאהיר — שחיי הדת הוסדרו בהן על פי דבר הח'ליף והצרכים הארציים סופקו משלל הכיבושים או ממיסוי שהוטל על לא-מאמינים.

חיי המחנה השבטיים לא יכלו להימשך אחרי שגדל מספר המוסלמים בעקבות ניצחונות האיסלאם. מוחמד לא הותיר אחריו בן, עילה מובנת למריבות על הירושה בקרב השבטים, והמריבה על ירושת תואר הח'ליף הרביעי גרמה פילוג קשה ומר בקהילה המוסלמית, שנחלקה לרוב סוני ולמיעוט שיעי. פילוג נוסף נגרם בעקבות תרעומתם של המתאסלמים החדשים על כך, שהמשפחות השבטיות

המקוריות הוסיפו לקבל תשלומים מפנקס צבאי (דיוואן), שהיה במקורו מכשיר לחלוקת שלל הכיבושים לשם קידום מלחמת הקודש.⁶⁵ המחלוקת על הח'ליפות הרביעית יושבה ואפשרה לח'ליפים האומאיים בדמשק להעביר את המערכה לספרד ולאסיה התיכונה. אבל המתחים נמשכו והיציבות הושגה רק תחת שלטון הח'ליפים העבאסים, שהעתיקו את הבירה לבגדאד ב-749, לאחר ניצחונם במלחמת האזרחים. ניצחונם בא, בחלקו, הודות להבטחתם לבטל את האפליה בין המוסלמים המקוריים למתאסלמים המאוחרים, שהתבטאה ברישום בפנקס הצבאי. לאחר ביטול הפנקס הצבאי, שינוי שבוצע על-ידי העבאסים, הביא השירות הצבאי בשם יורשי מוחמד טחות רווח חומרי — אבל עורר התרגשות דתית עזה כל אימת שנתנינים מוסלמים טורשים קראו תיגר על הח'ליפים. תופעות אלו היו שכיחות במאות השמינית והתשיעית, כשספרד ומארוקו התנתקו וכווננו ח'ליפיות יריבות, בטענה שזיקתם למשפחתו של מוחמד הדוקה יותר. העבאסים, משוללי תמיכה שבטית מסורתית וחסרי יכולת להקים צבא מקרב המתאסלמים, שהתייחסו ככוכד-ראש לאיסור על מלחמה נגד אחים לדת, נאלצו לחפש חיילים במקום אחר. הפיתרון שמצאו היה להעניק ערך חשוב לחימוש עבדים ולשלוח אותם להילחם, ולנצל הכנסות מדינה לקניית חיילים לצבא העבדים.

הח'ליף אל-מועתיץ (833-842) נחשב למייסד שיטת העבדות הצבאית. למעשה, גם בחיי הנביא שירתו עבדים לצד מוסלמים חופשיים, אבל מוצאם היה מגוון. היו בהם משרתים אישיים של אדוניהם.⁶⁶ העבאסים נוכחו לדעת, שלא יוכלו לקיים את שלטונם בהסתמכם על שיטת גיוס אקראית כזאת. אל-מועתיץ פנה לשוק בביקוש גדול ורכש את מיטב החומר הזמין, וזה היה כוח-אדם טורקי מפאתי הערבה. אמרו עליו כי 70,000 עבדים צבאיים טורקים סרו לפקודתו.⁶⁷ גיס עבדים גדול זה פתר, לזמן מה, את הבעיה הצבאית שהעיקה על האיסלאם: איך למלא אחרי קריאתו לחראם, כלומר הפעלת סמכות בלתי מוגבלת, מבלי לשסות מוסלמי באחיו המוסלמי. סידור זה לא פתר את בעיית אי-ציותם של מוסלמים שהקימו ח'ליפיות יריבות בפאתי האימפריה, באסיה התיכונה ובצפון אפריקה. לשם כך צריך היה למנות מפקדים יעילים ונמרצים על צבא העבדים החדש. את אלה סיפקו תחילה הבווייהים, המגינים הנחושים של הספר, שהעמידו ב-945 ח'ליף ממשפחתם בבגדאד. מפקדים יעילים אף יותר יספק שבט טורקי שבעימות עמו זכו הבווייהים במוניטין — הסלג'וקים. בשנת 1055, בשם האורתודוקסיה הסונית, נכנסו הסלג'וקים לבגדאד, הדיחו את הבווייהים השיעים והכריזו על עצמם כמגיניו החדשים של הח'ליף. עד מהרה ייקראו שולטאנים, לאמור: המחזיקים בשלטון.

המרת דת הסלג'וקים לאיסלאם סוני הוגדרה כ"תמורה המשתווה בחשיבותה לקבלת הפראנקים את עול הנצרות תחת מלכותו של קלוויס (Clovis) קרוב לחמש מאות שנים לפני כן".⁶⁸ היא עתידה להביא להרס רוב שרידי האימפריה הביזנטית באסיה ומשבר הנצרות שנבע מכך עתיד להניע את מסעי הצלב. הסלג'וקים התאסלמו כגוף בעקבות מאמצי מטיפים מוסלמים שפעלו בגבול הערבה. הדבר אירע ב-960, כאשר עוד היו הסלג'וקים אחד ממספר עמי הסוסים

מן המשפחה הטורקית — לצד קארלוקים, קיפצ'אקים וקירג'זים — שנאבקו על בכורה באסיה התיכונה. לקארלוקים יאיר המזל והם יהיו לשליטים הג'ונאונים של אפגניסטן ומאוחר יותר מייסדי מלכות העבדים דלהי, אחת המדינות הממלוכיות החשובות.⁶⁹ אבל גם עלילות אלה אינן משתוות לעלילותיהם של הסלג'וקים, שהעמידו דמויות כמו טוג'ריל בֶּק, מְלִיכֵ שַׁאָה וְאַלֶּפֶ אַרְסְלָאן, מפקדי צבא מחוננים בכישרונות מרשימים. לזכות מְלִיכֵ שַׁאָה והוודיר המפורסם ניואם אל-מולֶפֶ נזקפת הרחבת הגבולות של השלטון העבאסי באסיה התיכונה בין השנים 1080-1090. אֶלֶפֶ אַרְסְלָאן, שניהל מערכה בכיוון ההפוך, הבקיע דרכו להרי הקווקז וב-1064 לכד את בירת ארמניה הנוצרית. בהמשך מסעו כהרי הקווקז הקשים הכשיר עמדות כבוונה לאיים מהן על גבולה המזרחי של ביזנטיון. באוגוסט 1071, במאנז'יק'רט, התנגש עם הצבא הביזנטי, לחם וניצח בקרב שאין ערוך להשפעתו על הגיאוגרפיה הפוליטית העתידית של המזרח התיכון ואירופה, קרב שהפך את הנחלה הביזנטית באסיה ל"ארץ של שפת דיבור טורקית ואמונת האיסלאם — בקיצור, ל"טורקיה".⁷⁰

הניסיון העבאסי בהסתמכות על גייסות עבדים העלה, אם כן, תוצאות פרודוקטליות: במושכם עמי סוסים טורקים לשירות החליפות שהושבה על כנה ובבוחרם נוודים לוחמים למשרתיים הראשיים, ויתרו העבאסים בלי משים על מרותם, אף שלא על סמכותם בתואר, ובכך ניתקו לצמיתות את מנהיגות האיסלאם משורשיה הערביים. העבאסים הוסיפו לשלוט בתואר בלבד ואל-נאצר (1180-1225) היה ח'ליף שמרצו הבטיח את חידוש ימי השושלת כקדם. אבל טעותם היתה נעוצה בגייסם לצבאם עבדים לוחמים גאים, אמיצים, נבונים מאוד אבל זרים. במשך הזמן נקטו הללו אמצעים להיעשות בעצמם שליטי האימפריה וגילו די תבונה לעצב נוסחה, ששמרה על כבוד החליפות אבל הפקידה את נכסיה בידיהם.

מוסלמים זרים נוספים הלכו בדרך שפילסו הסלג'וקים לפניהם, כשתם כוחם של אלה לקראת שלהי המאה השתים-עשרה. החבלים שכבשו הסלג'וקים במזרח נפלו לידי הג'ונאונים ופולשים חדשים מן הערבה שנוודעו כטורקמנים. במערב היה לאימפריה מגן גדול משכמו ומעלה, הלא הוא צלאח א-דין, כורדי מהרי צפון איראן, ששמו נודע לתהילה בתקופת מסעי הצלב. התבוסה במאנז'יק'רט, כפי שנזכרנו, דחקה את צבאות ביזנטיון מיבשת אסיה וכה הבהילה את הקיסר מיכאל השביעי, שלמרות מאות שנות פילוג וחדשנות בין הענף המזרחי האורתודוקסי לבין הענף המערבי הלטיני של הנצרות הוא פנה לעזרת האפיפיור. ההיענות התמהמהה אבל לבסוף הבשילה פרי. בשנת 1099 הגיעו אבירים נוצרים מצרפת, מגרמניה, מאיטליה ומארצות נוספות אל ירושלים, לכדו את העיר והקימו בארץ הקודש ראש גשר שממנו אמרו הצלבנים לפתוח במערכה שתעקור ותשיב מידי האיסלאם את מה שהיה לפנים המזרח הנוצרי. במלחמות שניטשו בין המלכויות הנוצריות והאויבים המוסלמים עבר היתרון הצבאי מצד אל צד במשך קרוב למאה שנה. בהנהגת צלאח א-דין, שנתמנה ב-1171 לפקד במצרים, נטתה לשון המאזניים

באופן מכריע לצד המוסלמים. בשמונים השנים שלאחר מכן, חרף חידוש המאמץ הצלבני שוב ושוב, ניהלו הצלבנים לחימת מגננה מתמדת ומאחזם הצטמק והלך עד שנכחד. דומה היה כי מתקפת הנגד של צלאח א-דין תסתיים בניצחון מוסלמי מוחץ. אבל עיני האיסלאם נישאו אז לכיוון שגוי. החליפים, בלהיטותם לפתור את בעיית הגבול במערב, הזניחו את ביטחונם במזרח. סכנה חדשה, שלא הבחינו בה בראשיתה, עלתה וקרבה מן הערבה בתחילת המאה השלוש-עשרה. ב-1200-1201 נפל חלק ניכר מאסיה התיכונה ופרס לידי עם סוסים מזור. ב-1243 נפלה גם טורקיה של ימינו. הכובשים לא היו מוסלמים וניהלו מערכה מבעיתה באכזריותה נגד כל מי שהתייצב בדרכם. ב-1258 נכנסו לבגדאד והוציאו להורג את החליף העבאסי האחרון, אל-מועתצם. כובשים אלה היו המונגולים.

המונגולים

מדוע הפליאו המונגולים בהיקף כיבושיהם ובמהירותם יותר מכל עמי סוסים דומים מן הערבה, שהקדימו אותם בנתיב הפלישה לארצות התרבות? התשובה על כך אינה פשוטה כל עיקר. מכל מקום הם הפליאו לעשות. שום רצף מערכות של אומה יחידה, לפני המונגולים או אחריהם, לא הביא שטח בהיקף כזה תחת שליטה צבאית. בין 1190, השנה שבה החל טמוג'ין — לימים ייקרא ג'ינגיס חאן — לאחד את שבטי מונגוליה, ושנת 1258, שבה הסתער נכדו על בגדאד, שטפו המונגולים את כל צפון סין, קוריאה, טיבט, אסיה התיכונה, המדינה הוואריומית בפרס, הקווקז, אנטוליה הטורקית ונסיכויות רוסיה ופשטה לצפון הודו. בשנים 1237-1241 ערכו כוחות המונגולים מסעות מלחמה נרחבים בפולין, בהונגריה, במזרח פרוסיה ובבוהמיה ושלחו סוירים לווינה ולוונציה. הם נסוגו מאירופה רק כשהתקבלה הידיעה על מות בנו-יורשו של ג'ינגיס חאן. תחת שלטון יורשיו הוסיפו המונגולים והרחיבו את נחלותיהם וכללו בהן את סין כולה, שם ייסד נכדו של ג'ינגיס, קובלאי חאן, את שושלת יואן ששלטה עד סוף המאה הארבע-עשרה. הם הטילו פיקוח גם על חלקים של בורמה ווייטנאם, ניסו — אך לא הצליחו — לפלוש ליפאן וליאווה והמשיכו להתערב בהודו, מקום שם, ב-1526, ייסד פֶּאָבּוּר, צאצא של ג'ינגיס חאן, את האימפריה המונגולית (מונגולית). תואר קיסרית הודו, שנטלה המלכה ויקטוריה ב-1876, נבע ישירות מן הכיבוש המונגולי 350 שנה קודם לכן, ובסופו של דבר משאיפותיו של ג'ינגיס חאן, זה אשר ערב הגיחו מן הערבה למסעו הצבאי הראשון ב-1211, יצא את אוהל היועדותו עם השמים והכריז באוזני בני עמו: "השמים הבטיחו לי ניצחון".⁷¹

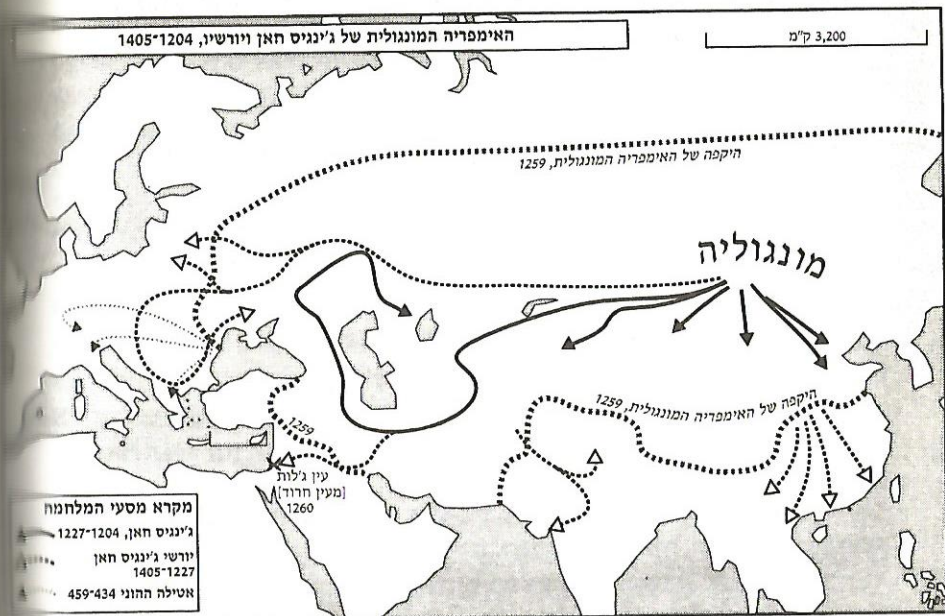
ואולם לא להודו שמו המונגולים את פניהם לראשונה אלא לאימפריה הסינית, שכנתם. למן איחודה תחת שלטון בית צ'ין, באלף הראשון לפסה"נ, איימו על שושלות סין, ופעמים רבות גם התקיפו אותם, עמים מצפון לנהר הצהוב. במרוצת הזמן פיתחו השושלות שיטה דו-מגמתית להתמודדות עם ההתפרצויות האלה:

כריית התעלה הגדולה שקישרה את הנהר הצהוב עם הינגצה בקטעיהם הכשירים לשיט. יתר-על-כן, כל זה הושג בלי מיליטריזציה של המשטר ובניגוד גמור לניסיון הרומאים, אשר חוו תחילה את ה"ברבריוזציה" של צבאם ואחר-כך את התפלגות ישותם המדינית למלכויות לוחמניות שחיו על חרבן.

שושלות השלטון והאצולה של סין, הגם שרחשו הערכה למיומנויות בלחימה וברכיבה, לא ערכבו מנהיגות צבאית ביכולת מינהלית. ובתקופת שושלות סוואי וטאנג השתרשה האסטרטגיה הצבאית ההדגתית, שהציע בשעתו הסופר בן המאה הרביעית סון טזו. בעצבו את הגותו, הסתמך על מסכת קיימת של רעיונות ונוהגים, שאלמלא כן לא היתה מתקבלת על דעתם של הסינים. בחיבורו אמנות המלחמה הוא הדגיש את מעלות ההימנעות מקרב, אלא אם מובטח ניצחון, את אי נטילת הסיכונים, את המאמץ להטיל אימה על האויב באמצעים פסיכולוגיים ובעשיית שימוש בזמן ולאודווקא בכוח להתשת פולשים (אסטרטגים של המאה העשרים הגדירו את כל התפיסות האלה כאנטי-קלאוזוויציות ביותר, כאשר מסעי המלחמה של מאו דזה-דונג והו צ'י מין הפנו את תשומת-לבם אל סון טזו). הוא הטיף לשילוב המחשבה הצבאית והמחשבה המדינית של סין לכלל שלמות אינטלקטואלית.⁷³ ההדרגתיות, מכל מקום, הלמה את הצבאות הסיניים של תקופות הסוואי ותחילת הטאנג; אלה גויסו בשיטה מיליציונית ותוגברו בגבולות על-ידי כוחות עזר לא סיניים אבל 'מסוינים'.

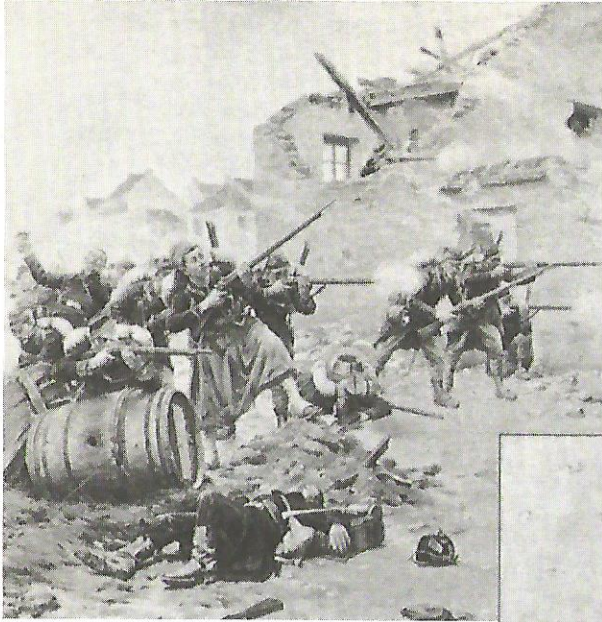
בשיא כוחם בתחילת המאה השמינית, הפליאו הטאנג בהישגיהם יותר מכל שושלת סינית אחרת לפנייהם או אחריהם. אימפריית טאנג, עם גידול עצמתה החומרית והשפעתה האינטלקטואלית — במיוחד הודות למאמצים להמרת הדת של מורי בודהיזם סיניים, שהחליפו את ההודים והציילונים למפיצי האמונה העיקריים במזרח אסיה ובדרומה — הרחיבה את גבולותיה וכללה בתחום שלטונה שטחים נרחבים מעבר לחומה הגדולה, חלקים של הודו-סין וחבלי הספר המזרחיים של טיבט, שהיתה בעת ההיא שכנה טורדנית. אולם הישגי שושלת טאנג הביאו עליה את מפלתה. ההצלחה הצבאית, אולי באופן בלתי נמנע, העלתה לגדולה אישים צבאיים, במקרים רבים לא סינים; ובין מעמד המנדרינים והקצונה הבכירה התפתח מאבק כוח שהתדרדר בשנים 755-763 למרד צבאי חמור כדי כך, שהקיסר נאלץ להימלט מעיר הבירה. יורשו יכול לשקם את סמכות השלטון רק בגיוס עזרתם של טיבטים ונוודים. מאורעות אלה חלו מיד אחרי התבוסה שנחל צבא הטאנג מידי הערבים על נהר טאלאס ב-751, שהיה שלב מכריע במאבק בין המזרח התיכון והמזרח הרחוק על השליטה באסיה התיכונה. המפקד הסיני על הטאלאס היה קוריאני ומנהיג המרד ב-755 אן לז'שאן היה ממוצא מעורב, סוג'די-טורקי. במושגים סיניים שניהם באו מן העולם הברברי.

הופעתם מחדש של אישים לא סיניים במרכז ענייני הקיסרות של סין בישרה רעות לעתיד. מן המאה השמינית ואילך אמנם חל גידול עצום בייצור האורז, הודות להשקיה נמרצת, ובעקבות זה הוכפלה אוכלוסיית סין בגודלה, אבל התפתחויות אלו הצטמצמו בעיקרן לעמק הינגצה ולדרום. בצפון הביא המרד הצבאי לרעב, לביזור

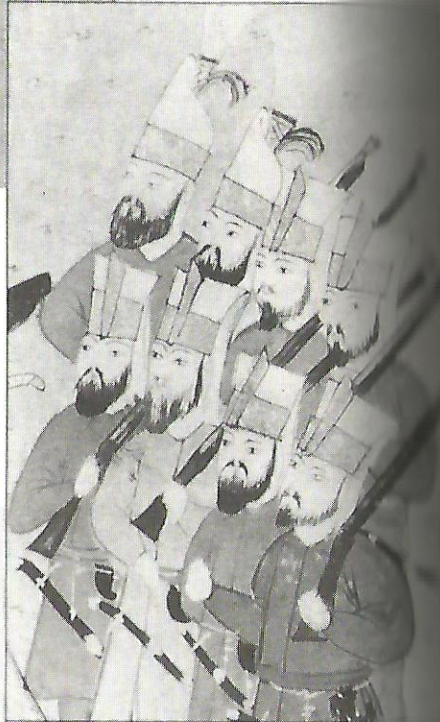
כקו תיחום ראשוני בין הציוויליזציה והנוודות נשענו על החומה הגדולה, שהוקמה על-ידי ה'צ'ינג', נבנתה מחדש ושופצה והותאמה תכופות. בד בבד עם זאת עודדו את עמי הספר — ש'סוינו' בחלקם בעקבות מגיעיהם עם סוחרים, פקידים וחיילים סיניים ותוגמלו על שירותיהם בהענקת חסות, בתמיכות ובשטחים (לפעמים בתוך פנים החומה הגדולה) — לשמש מגינים ראשוניים לחבלים המיושבים. אחר-כך, אם הובקע קו הגנה ראשוני זה, סמכו השושלות על אורח החיים הסיני המתורבת, שמנעמיו פרקו עם הזמן את נשק הפולשים. המדיניות הוששתה "על מערכת הנחות, שכולן נבעו מן הרעיון של עליונות התרבות והמוסדות הסיניים וקבלתם על-ידי הברברים. האפשרות, שהברברים לא ימצאו כל חפץ בתרבות סין לא עלתה על הדעת כלל".⁷²

יותר מאלף שנים מילאה מדיניות זו את תפקידה. ואף כי תכופות פלשו לסין, פעמים חילקו אותה והיו פרקי זמן בהם היו פרעות קשות, מעולם לא שועבדה כולה לשלטון לא סיני. זרים, שעלה בידם לתפוס פיסת מרות בסין, תמיד נטמעו — בהתבוללות תרבותית ובנישואי תערובת — בציוויליזציה שלה. תקופות פורענות הסתיימו לעתים קרובות בתגובה חיובית ויצירתית של השבת השלטון המרכזי על כנו. זה מה שקרה בתקופת שושלת סוואי (581-617) ויורשתה טאנג (618-907), אצולות שמקורן בפלישות ברברים, בעיקר של העמים הטורקיים בני הערכה, מחוללי הפורענויות מן המאה השלישית עד החמישית. הן חיזקו את החומה הגדולה ולא זו בלבד, אלא אף הוציאו אל הפועל עבודות ציבוריות כבירות, בהן

לוחמים. הזואבי שבקדמת התמונה
היו חלובש את מדי השבט הצפון
המערבי למוניטין של הלוחמים
ה"שויצרים", שרווחה בצבאות אירופה של
השבע עשרה.

33

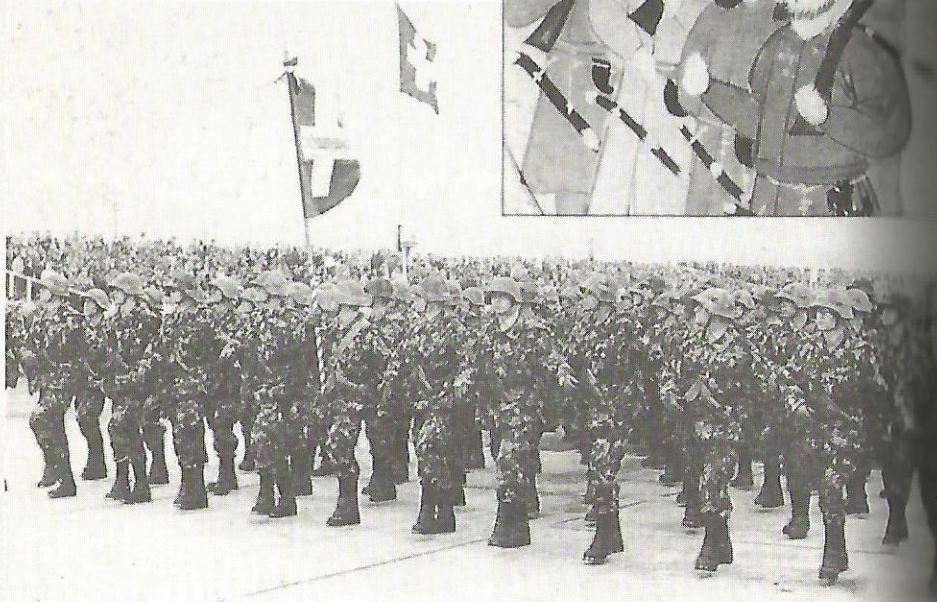

34

מימין: חיילים עבדים. היינצי'רים ("חיילים חדשים") של האימפריה
העות'מאנית במצעד לחוף אגס ואן במאה השש-עשרה. היינצי'רים היו
ילדי נוצרים מארצות הבלקן שנכבשו לעבדים עלידי השולטאן.

למטה: מיליציה. חיילים אורחים שווייצרים במצעד. שוויץ ממשיכה
בחיוב השירות הצבאי כתנאי לקבלת זכות בחירה לגברים.

35

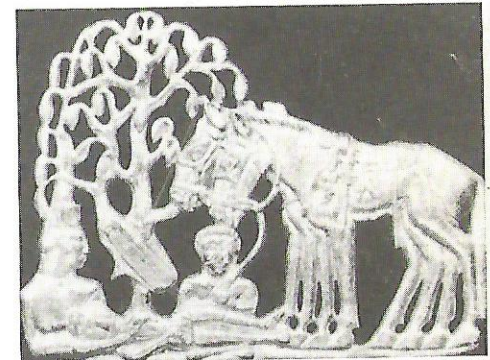
משמאל: לוחם סרמאטי רכוב, קרוב במוצאו לסקיתים
שהיו אויבי רומא ופרס. שריון הקשקשים מבשר את
התפתחות שריון השרשרת והריקועים.

למטה: אלכסנדר מוקדון מתנגש עם דריווש בקרב איסוס,
333 לפסה"נ. השליט הפרסי במרכבתו נס מאלכסנדר
הרוכב על בוקיפאלוס, בהמחשה גראפית של מהפכת
הפרשות.

30

31

למעלה: רוכבים איראניים מן הערבה, האלף הראשון לפסה"נ. הציוד
המשוכלל של סוסיהם מצביע על שליטתם המעולה ברמכים מהגזע
הכספי שמבנה גופם הדק מבשר את הסוס הערבי.

משמאל: תור המשורות. לוחמים רכובים של האימפריה הקארוולינגית
מכוננים את כידוניהם להסתערות - מתוך ספר התפילות של מנור
סנט ג'ן.

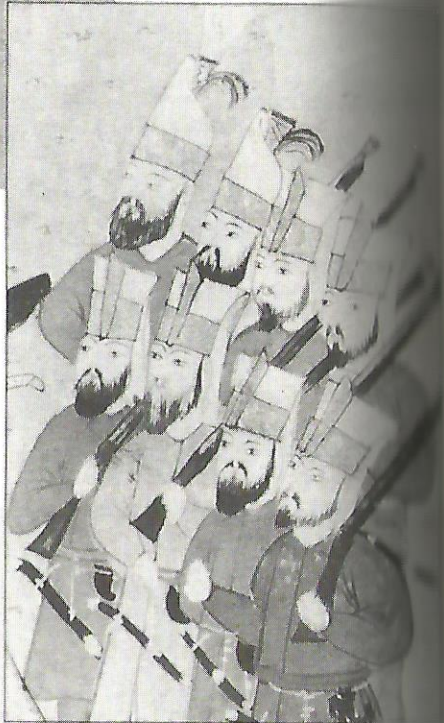
32

33

החיים. הזואבי שבקדמת התמונה
החילו, הלוכד את מדי השבט הצפון
המערבי למוניטין של הלוחמים
ה"עשירי", שרווחה בצבאות אירופה של
המאה עשרה.

34

מימין: חיילים עבדים. היינצ'רים ("חיילים חדשים") של האימפריה
העות'מאנית במצעד לחוף אגס ואן במאה הששעשרה. היינצ'רים היו
ילדי נוצרים מארצות הבלקן שנכבשו לעבדים עלידי השולטאן.

למטה: מיליציה. חיילים-אזרחים שווייציים במצעד. שוויץ ממשיכה
בחיוב השירות הצבאי כתנאי לקבלת זכות בחירה לגברים.

35

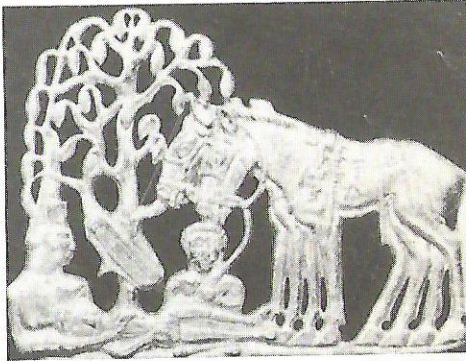
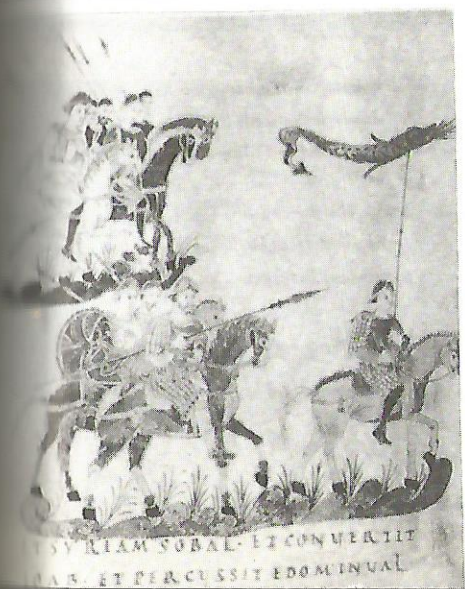
משמאל: לוחם סרמאטי רכוב, קרוב במוצאו לסקיתים
שהיו אויבי רומא ופרס. שריון הקשקשים מבשר את
התפתחות שריון השרשרת והריקועים.

למטה: אלכסנדר מוקדון מתנגש עם דריווש בקרב איסוס,
333 לפסה"נ. השליט הפרסי במרכבתו נס מאלכסנדר
הרוכב על בוקיפאלוס, בהמחשה גראפית של מהפכת
הפרשות.

30

31

למעלה: רוכבים איראניים מן הערבה, האלף הראשון לפסה"נ. הציד
המשוכלל של סוסיהם מצביע על שליטתם המעולה ברמכים מהגזע
הכספי שמבנה גופם הדק מבשר את הסוס הערבי.

משמאל: תור המשורת. לוחמים רכובים של האימפריה הקארולינגית
מכוננים את כידוניהם להסתערות - מתוך ספר התפילות של מנר
סנט גלן.

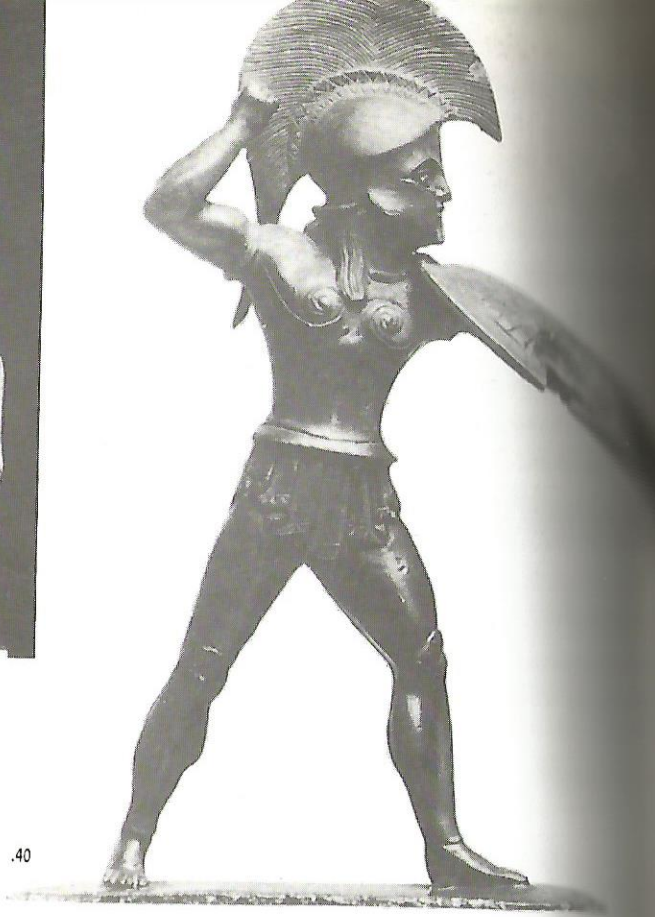
32

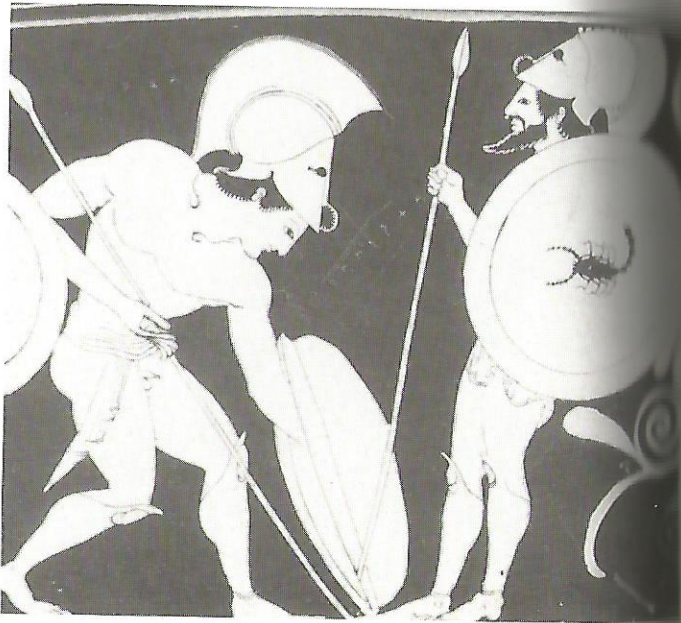
למעלה: קסדה ומגן יוונים מן המאה השמינית לפסה"נ, מערכת שריון ההופליטים העתיקה ביותר שנתגלתה עד כה. הארד הועדף למיגון הגוף זמן רב לאחר שפינה את מקומו לברזל בייצור כלי נשק.

למעלה מימין: הופליט (חייל יווני) מן המאה השישית לפסה"נ. מגינו טרם קיבל את צורת הקערה האופיינית, שבה הוחזר הלוחם החלל או הפצוע משדה הקרב.

מימין: הופליטים מכינים עצמם לקרב – קטע מציור אגרטל משנת 515 לפסה"נ. המגן סוכך על הבטן והירכיים מפגיעות חנית בהתנגש השורות הצפופות.

.40

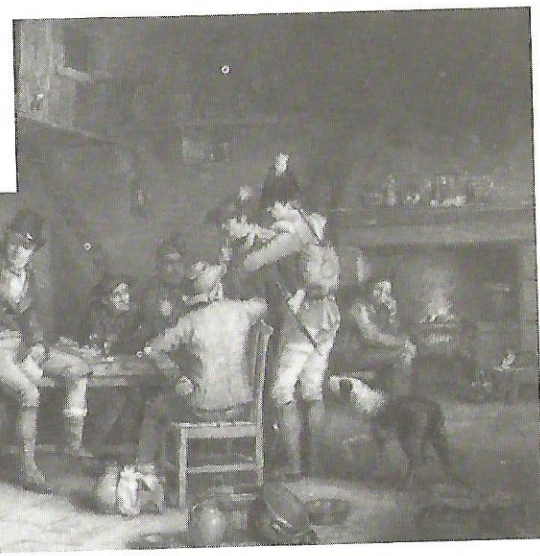
.41

מפקדה האנגלי של "הפלוגה הלבנה", שמכר את שירותיו לפירנצה, למילאנו ולאפיפיורות במאה הארבע-עשרה.

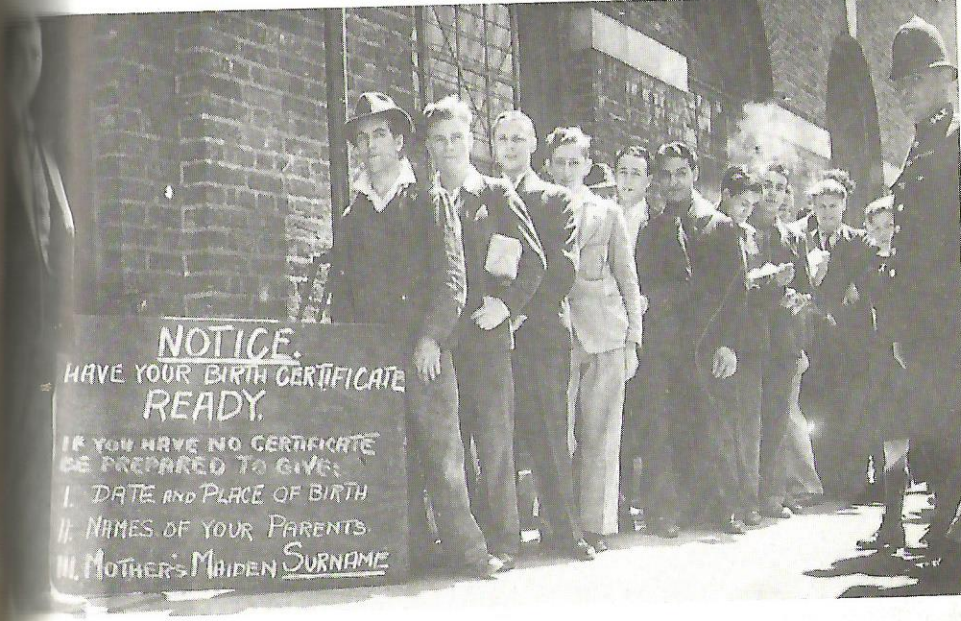
למטה: משרת הקבע: המגויס הכפרי על-פי וילקי. השתייה, המחמאות והשילינג מיד המלך מפתים את הפועל החקלאי חסר הקרקע להתגייס לשירות ארוך בצבא ג'ורג' השלישי.

.36

.37

למטה: משרת החובה: הלוחם ניצבים בתור בקינגס קרוס לשירות חובה צבאי, מאי 1916. פרץ מלחמת העולם השנייה

.38

בהישגים, הפנה ג'ינגיס עורף לשבטיות. עם זאת החידושים האלה הונהגו בעם קטן, שחסרו לו המוני האדם הדרושים להכרעת אוכלוסיות גדולות ממנו מאה מונים. אף אחד מעמי הסוסים של הערבה מעולם לא עלה במספרו על כמה מאות אלפים, אבל היקף כיבושיהם אינו דומה לזה של המונגולים וגם לו היה ארגונם טוב יותר, ספק אם היו משתווים להם בלחימה.

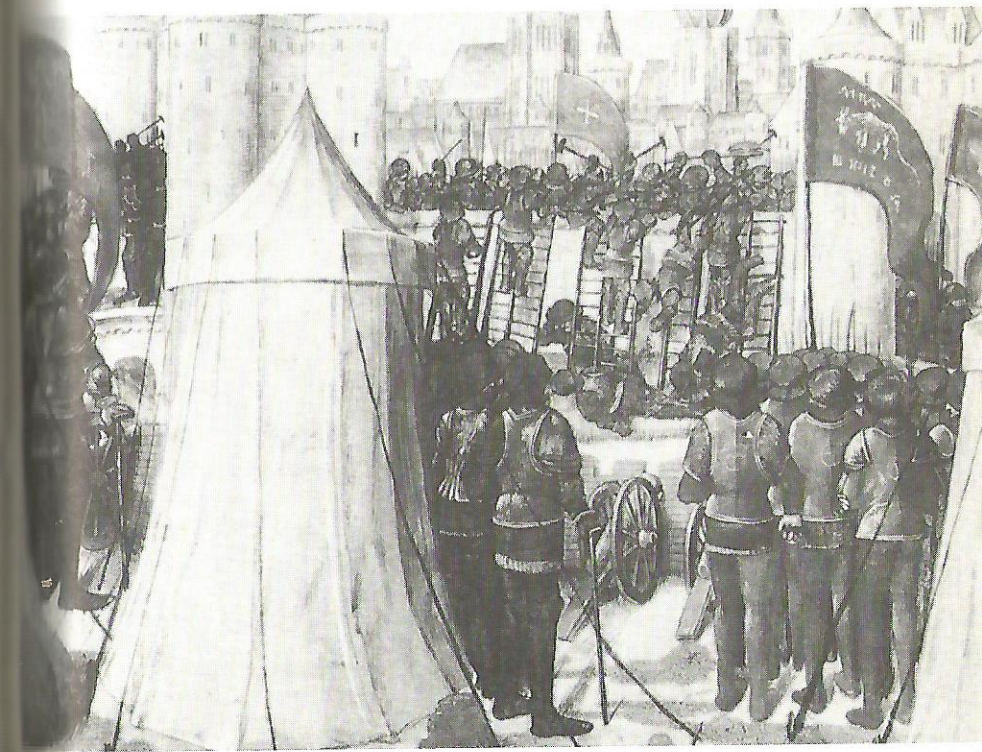
גורמים אחרים פעלו כאן, ועליונות טכנולוגית אינה כלולה בהם. המונגולים — כמו ההונים, הטורקים והאצולות הסיניות שהשתמרה אצלם אהבת הסוסים, ירושה מקדמוניהם אנשי הערבה — לא ידעו אלא את הלוחמה המושתתת על הקשת המורכבת ועל שרשרת סוסי תחלופה. הועלתה סברה שצבא המונגולים כלל יחידות של פרשים עוטי-שריון, אבל הדבר מוטל בספק רב. לכל הדעות הסתייעו המונגולים בזרים שהתמצאו בטכנולוגיה של לוחמת מצור, אף כי הנדסת המצור בעידן שלפני אבק-השרפה היתה יגיעה קשה ואיטית של הבקעת מעוזים שמגיניהם נחושים בדעתם לעמוד בפרץ. קיימת ודאות כמעט מלאה, למרות השערות הנוגדות אותה, שהמונגולים לא רכשו את ידע אבק-השריפה, אם בכלל היה ידע כזה ברשות אי מי בתקופה ההיא. ואם אף-על-פי-כן הכניעו שורה ארוכה של מקומות מבוזרים במזרח ובמערב — אוטראר בטרנס-אוקסיאנה (1220), פאלף, מָרוו, הָראַט ונישאפור בפרס (1221), ונינג-שיאָה, בירת שיאָה המערבית (1226) — כי אז עלינו להסיק, שככלל נכנעו חילות-המצב ללא מאבק.⁸⁰ מאלף הדבר, כי במקום היחיד בו נתקלו המונגולים בהתנגדות נחרצת, בעיר הפרסית גורגאנג, ארך המצור מאוקטובר 1220 עד אפריל 1221, בדיוק משך הזמן שלוחמים פאודאליים במערב היו מקצים למבצע דומה בעת ההיא.

מתקבל על הדעת כי רווחה השמועה שאין לנצח את המונגולים. ידוע כי הערים בוכרה וסמרקנד הניחו את הנשק כאשר הופיעו. בבוכרה, כמסגד הראשי, אולי בהשראת רוח אטילה, השמיע ג'ינגיס דרשה ובה כינה את עצמו 'שבט אלוהים'. ממה נבעו מוניטין אלה של עם בלי-נוצח? המונגולים השתמשו במשורות, מה שלא עשו ההונים של אטילה, אבל המשורות היתה בשימוש זה 500 שנה. הסוס המונגולי הושבח כנראה לרמה גבוהה יותר מזה של ההונים, ובסיסות משופרת אולי עלה בידי המונגולים לקיים מצבת סוסים גדולה יותר. אולם מיתרונות אלו יכלו ליהנות גם הטורקים. ג'ינגיס ובניו הטילו משמעת אכזרית על אנשיהם. מערכת החוקים שלהם, היאסה, קבעה כי השלל משותף וכי חטא כל יכופר הוא להפקיר עמית בקרב. איסורים חמורים אלה על ביזה אישית ובריחה לנוכח סכנה, המאפיינים את הלוחמה ה"פרימיטיבית", מאפשרים להתייחס אל הרוכבים המונגוליים הנוהרים כאל צבא הפועל מעל ל"אופק הצבאי", ולא כאל כנופיה לוחמת.⁸¹ אולם הסיבות לפחדים שעוררו עודן חמקמקות.

התמונה תתמקד אם נזנח את התפיסה שהפלישות המונגוליות היו מעין מגפה צבאית, שפרצה כמעט בריזמנית בכל האזור הנגוע וניווכה כי אלו התפתחו ברצף, מהתחלות קטנות, ונוהלו במיומנות חסרת רחמים. כי הנקם הוא שהניע את המונגולים. והם אכן ניהלו את מערכתם המוצלחת הראשונה נגד שושלת צ'יין, על

46. צלבנים בשריון שרשרת מסתערים על פרשים מוסלמים במאה הארבע-עשרה. בפועל נמנעו הפרשים הקלים המזרח תיכוניים מהתנגשות חמושה ישירה.

47. תאור העפלה על חומה במצור על עיר בצורה, משלהי המאה החמש-עשרה. החיילים עוטים שריון רקוע אבל במחפורת כבר מצוי תותח.

שהציגה לג'ינגיס את התביעה המעליבה להישבע לה אמונים כווסאל; את מסעם השני ערכו נגד החוואריזמים, על שרצחו במעל בוגדני שליחים מונגולים שבאו לבקש זכויות סחר.

אבל ג'ינגיס לא התקיף בלי חישוב. כמו אלכסנדר מוקדון בשעתו, היה גם הוא צרכן תאוותן של מודיעין על קרבנותיו המיועדים ופרש רשת נרחבת של מרגלים. וכמו אלכסנדר, היה גם הוא אסטרטג הגיוני. לפני שיצא לתקוף את הציין, פטר בכיטול את האפשרות לחצות את מדבר גובי, הנתיב הישיר אבל הקשה. חלף זאת בחר בגישה עקיפה דרך פרוזדור קאנסו, שהוא המשך דרך המשי מזרחית אל חבל דוונגריה עד קצה החומה הגדולה. את הצורך לנהל לחימה תחילית בהשיא המערביים ולנחול ניצחון, קיבל כהכרחי.

ואולי היה הדבר אף רצוי לו. הועלתה השערה, שהקשיא המערביים, הלא הם הטאנגוטים, היו רק עם ערבה אחד מתוך קבוצה שניהלה מאבק שלא הכריזו עליו ועין זר כמעט לא הבחינה בו, לשיקום אימפריית הערבה המאוחדת, שכוננה לראשונה הטורקים במאה השישית. "היכן וכיצד נעשו הניסיונות האלה, לכונן מחדש את אימפריית הערבה המאוחדת, זה לוט במיתוס ובאגדה, כמו גם התפארויותיהם של המונגולים עצמם בדרך חייו [של ג'ינגיס חאן]"⁸². על פי פרשנות זו נגררו המונגולים למאבק הזה ויצאו ממנו כמנהיגים ללא ערעור של קבוצת הלשונות שנמנו עמה; ניצחון זה קבע את קורותיהם מכאן ואילך. אם נקבל גרסה זאת, ורב הפיתוי לעשות כן, סולק הקושי האחרון והעיקרי בהבנה כיצד צמחו המונגולים למעמד של אימפריה עולמית. הם חדלים אז להיראות בדמות עם "רחוק ממרכזי הציוויליזציה [ן] כמעט בלתי-נגוע בהשפעות תרבותיות ודתיות של ערי מזרח אסיה ודרומה". חלף זאת הם מופיעים כמשתתפים במאבק שהתנהל לאורך האופק של הערבה. באמצעות המאבק חדרו, גם אם בעקיפין, מושגים של משמעת צבאית וארגון צבאי מעבר לאופק וגרמו לתמורה בשיטות לחימתם.⁸³

רוב השיטות האלו היו, מן הסתם, טורקיות במקורן והוזנו חזרה בשינוי צורה מן המזרח התיכון האיטלאמי ומסין. במרוצת מאות שנים עשו טורקים "מסוינים" ומאוסלמים את דרכם חזרה אל הערבה, כחיילים משוחררים שבעי הצלחות החוזרים הביתה, ככושלים וכמונודים, כבורחים מפני עונש, כאנשי ליווי לאדוניהם ואפילו כשליחים רשמיים. סיפורי עלילות של חיילים ותיקים תמיד מוצאים ארוץ קשבת, ובקיאות במקצועות צבאיים זרים היא מטבע עובר לסוחר בכל אתר. ההנחה שהמונגולים לא ידעו מאומה על עצמת יריביהם בטרם יצאו למערכה, או שלא למדו מהם דבר, אינה מתקבלת על הדעת.

מקור הכוח החשוב ביותר שאולי למדו היה מופשט: וזו הלחימה האיטלאמית החדורה בכוחו של רעיון. מאלף הדבר כי הטורקים, אשר המונגולים בוודאי הכירוים או שמעו את שמעם, היו לוחמי ספר של האיטלאם, גאזים, שהפיצו את דתם בחרב. על ג'ינגיס עצמו נאמר, כי האמין ששליחותו היא אלוהית, מקודשת ומוטלת עליו משמים; כי זאת לימד את אנשיו; כי תבע מן השאמאנים לתמוך בגישתו וכי גם הטיף סוג של לאומיות פרימיטיבית, של המונגולים כגזע נבחר.⁸⁴ אבל חשובה

מכך העובדה שלא אימץ מאומה מן המוסריות המרוככת של האיטלאם. אמצעי הלחימה שעמדו לרשותו — הניידות של הלוחם הרכוב, הקטלנות ארוכת הטווח של הקשת המורכבת, אתוס בצע-אוי-מות של הגאזי, הלהט החברתי של הבלעדיות החשבתית — היו אימתניים דיים. למרכיבים האלה נוספה פגאניות חסרת רחמים, שאינה מושפעת ממידות מונותאיסטיות או בודהיסטיות של רחמים כלפי זרים או של שלמות אישית. אין להתפלא על מוניטין הבלתי-מנוצחים שיצאו למונגולים. מחשבתם וכלי-זינם היו מכשירי אימים, וזיכרון האימים שזרעו חי עד היום הזה.

שקיעת עמי הסוסים

אבל חוסר יכולתם המציק של עמי הסוסים לתרגם כיבושים ראשוניים לעצמה של קבע הכריע לבסוף את המונגולים, כפי שהכריע את ההונים ואת הטורקים הבורוייהים. לזכותו של ג'ינגיס נזקף כושר מינהלי גבוה, אבל מינהל זה לא היה מייצב אלא מנשל ונועד לתמוך באורח חיי הנוודים, לא לשנותו. משטרו לא כלל שום הסדר עם גושפנקה של חוקיות לשלטונו של יורש יחיד, לא בעיני המונגולים עצמם ובוודאי לא בעיני נתיניהם. נוהג הנוודים קבע שקצבת השליט — בשטחים, בנאמנים ובמקנה — תחולק בין בניו שווה בשווה, וכך היה לאחר מות ג'ינגיס, ב-1227. האימפריה שלו נחלקה בין ארבעת בניו מאשתו הראשית בירטה (Börte). בהתאם לנוהג זכה צעיר הבנים בנחלת האבות, ואילו יתר אחיו בשטחים הכבושים. בדורות הבאים הלכו השליטים המונגוליים של רוסיה בדרכם שלהם, אבל אלה שבאסיה התיכונה ובסין נגררו לסכסוכי ירושה שהתפתחו למלחמת אזרחים בין נכדי ג'ינגיס. המחלוקת יושבה כשניאות שליט אסיה התיכונה, הולגו (Hülegü) לתמוך בתביעת אחיו קובלאי לתואר שנשא בו ג'ינגיס. אבל לא היה בכך כדי להשיב את האחדות במונגוליה על כנה. קובלאי כבר היה שקוע אז במלחמה שתבסס את הענף שבכאשותו כשושלת יואן בסין, אבל תכלה בסופו של דבר את כל משאבי מרצו ותנתק בהדרגה את נאמניו המונגולים מחיי הערבה. הולגו, ברדיפתו אחר אתגר הבכורה באסיה התיכונה, הגביר בינתיים את מעורבותו בלוחמה המתמדת בגבול המזרחי של החבלים האיטלאמיים ובכך הסתכן במערכה שעתידיה להתנהל נגד החליפות עצמה.

בדיעבד ניתן לראות את תחילת התפרקותה של האימפריה המונגולית ברגע שפנה קובלאי חאן לסין. אבל אותו זמן לא הבחינו בהתפרקות, לא האיטלאם ולא המערב הנוצרי. שניהם זיהו את המונגולים, כראוי, כמעצמה שיש עדיין להתחשב בה, אבל מנקודות מוצא מנוגדות לחלוטין. לכודים במאבקם שנמשך מזה מאה וחצי-מאה על ארץ הקודש, עוררו הידיעות על התקרבות המוני האדם המונגוליים של הולגו מאסיה התיכונה פחד במוסלמים ותקווה בנוצרים.

התקווה ניצתה בקרב אבירי הצלב של המלכויות הלטיניות במזרח. הם תוארו כמי שהיו לא יותר מ"בעיית גבול" לאיטלאם, אחת מרבות. אמנם אף פעם לא אזרו

הצלבנים כוח להרחיב במידה כלשהי את המאחז שכונו ב-1099 בירושלים. במאה השתיים-עשרה, בהתקפת הנגד של צלאח א-דין, אבדה להם גם ירושלים ואזי נאחזו בציפורניהם במספר מובלעות לאורך החוף הסורי. אבל קסם מסעי הצלב לא פג במערב ובהתחדשותו המתמדת הניע חמישה מסעי צלב "רשמיים" במאה השלוש-עשרה. רבים נוספים הופסקו או הופנו נגד "אויבי כנסייה" אחרים. כל זה הביא להקמת מסדרי אבירים צבאיים חזקים, המחויבים בשבועת-אמונים דתית לבנות מערכת טירות חזקות על גבולות המלכויות הצלבניות, לאיישן באבירים ולהפיץ ולעדן את כללי ההתנהגות ה"אבירית" בקרב מעמד רוכבי הסוסים האביריים ברחבי אירופה הנוצרית. בין המאות האחת-עשרה והשלוש-עשרה היתה האבירות, ללא ספק, היסוד החשוב ביותר בתרבות הצבאית המערבית, בעידן שבו הפנו האצולות המערביות את כל אונן באופן כמעט בלעדי לעשיית מלחמות. הקריאות המתחדשות לבקרים לצאת למסעי צלב, מצאו אוזן קשבת אצל המלכים וכן אצל אבירים חסרי נחלה, חדורי תקוות לזכות במזרח בתהילה ובעושר. באמצע המאה השלוש-עשרה, עת עמדו המונגולים של הולגו דרוכים להתפרץ מאסיה התיכונה, חזרה ונתפסה ירושלים מידי המוסלמים והושבה על כנה שלמות המלכויות הלטיניות. דומה היה שההצלחה שבה להאיר פניה ומשאת-הנפש הצלבנית המקורית שוב נראתה בהישג יד. אולם התקוות הצלבניות נופצו פעמים רבות מכדי שאביר צלב כלשהו ייתפס לראות ברווחה חולפת מהפך של קבע במאזן הכוחות. העצמה היתה בצד האיסלאם, שהיתה לו יכולת ברורה להניע מאמצים התקפיים חדשים ממעמקי משאביו, הרוחניים והגשמיים. במלחמה של חזית אחת זו הוא נהנה מיתרונות. השמועות על התקרבות המונגולים מאסיה התיכונה, והסיכוי לפתיחת חזית שנייה נגד אויבי הצלבנים, עוררו כמובן ציפיות להשתנות הנסיבות. הדברים הגיעו לידי כך, שצלבנים נאחזו בבלבול שמות עמי הסוסים המסתוריים כדי לבדות מלך נוצרי, פרסטר ג'ון (Prester John) שמו, הדוהר כביכול לעזרתם מלב הערבה.⁸⁵ הולגו לא היה פרסטר ג'ון, אבל הצלבנים לא טעו בראותם בו איום על אויביהם. והאיסלאם, שחלחלה חלפה בו נוכח הידיעות על התקרבות המונגולים, צדק גם הוא בראותו בהתקדמותם סכנה לעצמו. עד כמה היה פחדם מוצדק, ייווכחו עד מהרה.

הצלחת צלאח א-דין נגד הצלבנים במאה השתיים-עשרה, העתיקה את מרכזם הממשי של החיים האיסלאמיים למצרים ולסוריה, שם שלטו צאצאיו כשושלת האויבים. אבל בגדאד הוסיפה לשמש מושב לחיליפות החוקית, העבאסית, והיא העיר ששכנה ממש על נתיב המסע המונגולי. התקרבות הולגו ב-1256 לא עוררה שם בהלה בתחילה, שכן נראתה מכוונת נגד הכת הרצחנית של החששינים; כשהחריב את מעוזיהם, בירכו על כך רבים והארמנים הנוצרים שיגרו יחידה משלהם להצטרף לקלגסיו. ב-1257 הוא חדר לפרס, כבש אותה במהירות וכסוף אותה שנה עמד מוכן להיכנס למסופוטמיה. החליף העבאסי אל-מועתצם רעד מפניו, אבל לבו לא מלאו להיכנע לדרישה המונגולית האחת תמיד: כניעה או הכחדה. בינואר 1258 חצה הולגו את החידקל מפרס, ריסק את צבא החליף וכבש

את בגדאד. אל-מועתצם הומת כחנק, נוהג של הערבה, שהטורקים העות'מאנים ימסדוהו בחיי חצרם באיסטנבול, כהליך בהעברת השלטון.⁸⁶ הולגו אף טבח בתושבי בגדאד חרף הערובה שניתנה לחייהם. סטייה זו מן המנהג המונגולי נועדה, כנראה, לגרום גל זעזוע לפני גייסותיו. תושבי העיר הבאה שכבשו, חלב שבסוריה, נטבחו גם הם, אבל הם הגנו על עירם. תושבי דמשק וערים מוסלמיות אחרות גילו יותר תבונה והושארו בחיים. קריסת עצמתו של האיסלאם סביבם חיזקה את הצלבנים באמונתם שהמונגולים תומכים בהם ואף שכנעה את החזק בצלבנים, בוהמונד (Bohemond), להצטרף לצבאם לזמן מה. אבל כשהבקיעו המונגולים את דרכם לארץ הקודש, נמלכו הצלבנים בדעתם ונסוגו למבצריהם בחוף. בהיעדר הולגו — הוא נקרא בחזרה לערבה להשתתף בבחירת החאן הגדול — מיהרו הצלבנים להגיע לכלל הבנה עם האויבים במצרים, שהיו מוטרדים לא פחות מהם. למרות זיכרונותיהם המרים מתבוסתם מידי צלאח א-דין, הסכימו הצלבנים שכוחות מצריים ייכנסו לשטחם, יתנו בעכו ויתכוננו להתגונן מפני המונגולים, שהפעם פיקד עליהם כתבוגא, בא כוחו של הולגו. בתקופת ההמתנה נתקבל, למעשה, המפקד המצרי בייברס בכבוד בחצר הנוצרית.

בייברס היה ממלוח שאפתן פרוע, שהספיק לבסס את מוסד הממלוכים במצרים ברצח שולטאן אחד ובהמלכת אחר תחתיו. ייתכן שהיתה לו יד בהחלטה לרצוח את הנציגים המונגוליים ששיגר כתבוגא עם תביעת הכניעה השגרתית. המרי הזה, שהיתה בו התגרות חמורה במונגולים, הידועים במחויבותם להתייחס לנגם כאל קאזוס בלי, הבטיח התלקחות קרב. וזה אכן קרה; המונגולים התקדמו ממחנותיהם בסוריה לצפון ארץ-ישראל, וב-3 בספטמבר 1260, בעין ג'אלות, התנגשו עם צבא מצרים תחת פיקוד השולטאן קוטוז ובייברס. במהלך בוקר לחימה אחד ניגפו המונגולים. כתבוגא נשבה ונהרג ושרידי צבאו נפוצו לבלי שוב.

עין ג'אלות, הקרב היזום הראשון שהובסו בו המונגולים, עורר בזמנו סנסציה ברחבי העולם הנוצרי, המוסלמי והמונגולי והיסטוריונים מוסיפים לחקור את פרטיו. תוצאותיו שנויות במחלוקת: האם הציל את המזרח התיכון משלטון מונגולי, או שמא הגיעו המונגולים אז כבר עד קצה הישגיהם האסטרטגיים והלוגיסטיים? ההיסטוריונים חלוקים גם בנושא טקטיקות הלחימה: האם היה זה הישג צבאי מזוהר של בייברס, או שמא ניצח צבא מצרים בעדיפותו הכמותית? יש, בלי ספק, ממש בטענה שהסוסים המונגוליים כילו את המרעה על אדמת סוריה, כי דרכם של צבאות פרשים ללחוך את האדמה המעובדת כשהם עוזבים את הערבה, ודומה שהולגו, בשוכו לאסיה התיכונה, נטל עמו את רוב צבאו.⁸⁷ מנגד, מדברים אומדנים של ימינו על 10,000-20,000 איש שנותרו תחת פיקוד כתבוגא. עם זאת סבורים היום, כי ייתכן שהגזימו בגודל הצבא המצרי באותו קרב וכי הגרעין הממלוכי כנראה לא עלה בגודלו על 10,000 איש מתוך 20,000 לוחמים.⁸⁸ קיצורו של דבר, קרב עין ג'אלות התנהל בין כוחות שקולים והיה על כן התמודדות רבת משמעות, אם לא בגלל תוצאתה האסטרטגית המיידית, כי אז מפני שציינה את קצה גבול יכולתו של עם סוסים אחד, מאורגן כצבא מקצועי

ונתמך בכספי מדינה יציבה, לגבור על עם סוסים אחר, שהוסיף להתקיים על שלל ולטפח ערכים קדומים של שבטיות ונקם.

כבר הזכרנו את חוות דעתו של ההיסטוריון בן התקופה, אבו שאמה, שלדבריו "היה זה דבר ראוי לציון כי [המונגולים] הובסו והושמדו בידי אנשים מסוגם-הם", רמז לנוכחותם של טורקים רבים בשני הצדדים. אין ספק שהקרב נערך בסגנון ערכה מסורתי: המצרים התקדמו ליצירת מגע עם המונגולים, ברגע ההתנגשות ביימו נסיגה ומשכו את רודפיהם אחריהם לשטח שהיה נוח לכיצוע התקפת-נגד פתאומית. יחד עם זאת דומה כי המפנה חל ברגע שהשולטאן קוטוז הטיל עצמו לקלחת בקריאה "הו, איסלאם" — להזכירנו, שהממלוכים היו משרתיה הצבאיים של דת לוחמנית, ואילו יריביהם היו חסרי דת משותפת.⁸⁹ חשיבות יתרה נודעה גם לניסיונם הצבאי העשיר של אנשי בייברס, שנרכש בעימותים עם הצלבנים האימנטיים עדיין וחושל בתרגולים אין-סופיים ובמשמעת של אסכולת המלחמה הממלוכית. גם אם אין לראות בממלוכים של בייברס חיילים במשמעות המודרנית, עדיין לא התאבנו הטקטיקות שלהם באנכרוניזם כפי שיקרה כאשר יתעמתו עם אבק-השרפה העות'מאני. הם התאימו בהחלט להתמודדות עם האיום שהציבו המונגולים והפגינו את השפעת 'הערך המוסף' של האימון, שזוכה בו כוח בהתמודדותו עם כוח שווה-ערך, המסתמך על תנופה ועל מוניטין.

אחרי עין ג'אלות לא היו למונגולים הפתעות נוספות לשגרן נגד עולם הציוויליזציה — לא להם ולא לשום עם סוסים אחר. לכאורה מקפחת קביעה זו את חלקו של תימור-לנג, זה אשר בזמנו, ככובש (1381-1445), זרע אימה אף יותר מגיינגיס חאן ועל פני שטח נרחב כמעט כשלו. אבל לתימור-לנג חסרה אף אותה יכולת מינהלית מעטה שהפגין גיינגיס, ובטרור שזרע הרס כל יסוד שיכול היה לבנות עליו משהו.⁹⁰

הוא ניחן ברוחו של לוחם. בלידתו נקרא טימור ולימים נודע כתימור-לנג או תְּמֹר הפיסח, בעקבות פציעה שהותירו צולע. הוא דחף את חייליו לזוועות חסרות רחמים. מן המערכות שלו, לא מאלו של גיינגיס, נותרו הזיכרונות על מגדלים ופירמידות של גולגולות.⁹¹ אולם דומה כי לא היה בו דבר מלבד דחף לוחמני. הוא מנע מאנשיו כל הזדמנות ליהנות מפירות ניצחונותיהם, וחיפש עולמות חדשים לכובשם. רוגע והכרת-תודה חשו הציוויליזציות על גבול הערבה, כשמת תימור-לנג בצאתו להילחם על כיבושי קובלאי חאן נגד שושלת מינג המקומית שהושבה על כנה בסין. עד סוף המאה הארבע-עשרה חוסלה למעשה השליטה המונגולית בכל מקום מעבר לפאתי הערבה. רק בהודו יהיה לה עתיד, אבל במהדורה איסלאמית כל כך, שמקורותיה הגיינגיסיים והתימוריים הובלעו לבלי הכר.

מה, אם כן, היתה המורשת המונגולית? פיזור העמים הטורקיים לשלושה קצווי תבל — לסין, להודו ולמזרח התיכון — היה, לדעת היסטוריון אחד, התוצאה העיקרית של מסע הכיבושים המונגולי, עם כל המשתמע מכך לגבי ההיסטוריה הצבאית של אותם שלושה אזורים. אין ספק שגיינגיס חאן, כשדחק מערבה את העות'מאנים, שבט חסר חשיבות בעת ההיא, הניע רצף מאורעות שהרס את הסדר

הממוסד במזרח התיכון והחליפו בסדר אחר, שהאריך ימים עד המאה העשרים ופרש על אירופה עננה של סכנת מתקפה איסלאמית. זו התממשה והתקיימה מגפילת קונסטנטינופול ב-1453 ועד הסרת מצור וינה כעבור 230 שנה.

אולם העות'מאנים, בגלל מעורבותם העמוקה בעולמה של אירופה, נאלצו לאמץ פשרה צבאית בין מלחמת-זק, Blitzkrieg, בנוסח הערבה ובין לוחמת ארץ נושבת של ביצורים וחיל-רגלים בעל ציוד כבד, ואת הסתירה בין שתי המגמות לא הצליחו ליישב. עלה בידיהם להקים כוח חיל-רגלים מקצועי וממושם, אבל רק על בסיס שיטת עבדות (היִינְצ'ִיִים) שאיבנה אותו, בסופו של דבר, כפי שאיבנה את הממלוכים. בו בזמן, במחוזותיהם האסיאניים, הוסיפו להכביד על עצמם באצולת פרשים, שחיי נדודיה המופקרים היו בלתי נשלטים. במאה השמונה-עשרה התנערו למעשה תקפים אנטוליים אלה מכפיפותם לשולטאן הטורקי.⁹²

אף-על-פי-כן נתפסת החשיבות האמיתית של תרומת עמי הסוסים ללוחמה בניסיונות העות'מאנים למצוא פשרה בין מסורת הערבה ובין אתגר ההתעמתות עם המערב העירוני והחקלאי. ההסבר האקולוגי לכישלונם בהרחבת ניצחונותיהם אל מעבר לארצות המרעה, או, אם הצליחו בהתרחבות, לנטישתם אֶת תרבות הערבה, נכון בלי ספק. מרעה של קבע ניתן לקיים רק במאמץ שקדני בחבל-ארץ מושקים או מכוסים יער טבעי. מאמץ כזה מחייב אוכלוסיה מיושבת אשר, לצורך כלכלתה, זקוקה לחקלאות. חקלאות ומרעה אינם מתיישבים זה עם זה. ולפיכך, פולשים שביקשו מרעה טבעי לעדרי סוסים גדולים, נאלצו לסגת לשטחי מחייתם הטבעית או לשנות את אורחות חייהם. עמי הסוסים, כפי שנוכחנו לדעת, עשו זאת או זאת. ללא קשר לתוצאה, נשתנו ההרגלים הצבאיים בעולמות שלתוכם פלשו לצמיתות בעקבות ההתנסות הזאת.

עמי הסוסים, כמו רוכבי המרכבות לפניהם, תרמו ללוחמה את התפיסה "המחשמלת" שמשמעה ניהול מסעי מלחמה למרחבים ארוכים, ואם התפתחה המערכה לקרב — תימרון בשדה הקרב במהירות גדולה פי חמישה לפחות מזו של הרגלים. כמי שהיו מגיני מקניהם ועדיהם מפני טורפים, נשתמרה אצלם גם רוח הצייד שאבדה לחקלאים, פרט למעמד האדונים. בניהול משק החי גילו גישה עניינית — בבדיקה, ברעייה, במיון, בטביחה למאכל — שממנה הפיקו לקחים: איך לתקוף רגלים ואפילו רוכבים נחותים, לאוגפם, לדחוק אותם למיצר ובסופו של דבר להורגם בלי להסתכן. לציידים פרימיטיביים, שטיפחו אמפתיה כלפי צידם הנרדף ורחשי כבוד מיסטיים לטרפם הפגוע, היו שיטות אלו זרות מעצם מהותן. לאנשי הסוסים, המצויידים בנשקם העיקרי, הקשת המורכבת, שקיימה אותם באורח חייםם והיתה עשויה רקמות מן החי, היה ההרג מרחוק — תוך נתק רגשי ומְעַבְר לטווח המגע הפיסי — טבע שני.

הנתק הרגשי של אותם לוחמים על גבי סוסים, שבא לביטויו הקיצוני במעשי זוועה מחושבים, הוא שהחריד כל כך את העמים המיושבים. עם זאת דבק הדבר גם בהם. משני המאפיינים של הלוחמה ה"פרימיטיבית" שהאריכו ימים וחדרו להתפתחות הציוויליזציה — ההיתקלות המגששת-הניסיונית ושילוב פולחן וטקס

בסין, האימפריה שעמה התפתחו הקשרים האמיצים ביותר של עמי הסוסים, אולי היתה להרגלי הלחימה המונגוליים ההשפעה הממושכת ביותר. "דרך הלחימה הסינית", כפי שהשכילנו ג'ון קינג פיירבנק (Fairbank), שימרה מן הפרימיטיביות מנהגי פולחן וטקס — בכללם ניחוש עתידות ומפגני כושר של אלופים בטרם קרב — שהאריכו ימים בסין יותר מבכל ציוויליזציה גדולה אחרת.⁹⁶ אבל אותה דרך כללה גם מרכיב מוסרי ייחודי, שנגזר מן התורה הקונפוציאנית שהיתה מרכזית בחיים הציבוריים של סין וביטויו הטוב ביותר הוא ברעיון ש"האדם העליון צריך לדעת להשיג מטרותיו בלי אלימות".⁹⁷ הפולשים ממשפחת העמים הטורקיים, שהסינים הטמייעום באלף הראשון לסה"נ, קיבלו אתיקה זו, גם אם הוסיפו להתגאות במיומנויות הרכיבה והקשתות של לוחמי הערבה. אולם מחמת התגובה האלימה שנדרשה להפלת המונגולים לאחר כיבושי קובלאי, נאלצו קיסרי שושלת מינג לכנף על אחיהם הסינים משטר אבסולוטי יותר מכל מה שידעו לפניהם. למעשה הם הנהיגו בסין משטר צבאי ויצרו מעמד צבאי תורשתי. תחת שלטון המינג ביצעה סין את ניסיונה הממושך היחיד להתפשט מעבר לים ואת המאמץ הגדול לשלוט בערבה באמצעות תקיפה ישירה. חמישה חילות משלוח גדולים הוציאה השושלת אל מצפון לחומה הגדולה, אשר נבנתה מחדש ולבשה את צורתה הנוכחית. הפעילות הצבאית שנועדה לשקם את סין המסורתית, חוללה תוצאה בלתי מכוונת ומנוגדת ליעד: "משטר המינג, אשר הדיח את שושלת יוֹאֵן המונגולית, היה לעריץ ממנה בתדמיתו, חיקה כמה מתכונות השיטה הצבאית של היוֹאֵן ונותר משותק נוכח סכנה של תחיית העצמה הצבאית המונגולית".⁹⁸ היה צידוק לפחד המינג מפני הברברים של הערבה, אולם כשהופיעה במאה השבע-עשרה סכנה שאימה עליהם, הרי למרבה האירוניה היא לא באה מכיוון המונגולים אלא מאחד מאויביהם המסורתיים, עם המאנצ'ו.

המאנצ'ו לא היו עם סוסים במשמעות הצרה של המילה, הואיל ובטרם עזבו את מאנצ'וריה התנחלו ברוכס, "הסתיינו" ושלחו ידם במסחר. אבל גרעין צבאם הכיל רוכבים ועלה בידם לשכלל לשלמות שיטה של המונגולים: ניצול העצמה הצבאית לאלץ את המערכת המינהלית הסינית לפעול בשירותם.

זה היה הישג לא רק במישור הצבאי אלא יותר מכך ברמת הארגון הפוליטי. סוד המפנה הזה היה טמון ביכולתם של הנוודים לעשות יד אחת עם הסינים שבאזורי הספר ובאמצעות שיתוף פעולה זה לשלב בשירות שלטון אחד את מיומנות הלוחמה האלימה של הלא-סינים עם המינהל באמצעות סינים משועבדים ומהימנים — איך לכבוש את השלטון, לקיימו ולהשתמש בו.⁹⁹

להוותם, כבשו המאנצ'ו מידי שושלת מינג שלטון הספוג בהשפעה מונגולית חזקה על אידאל המימשל הסיני, והם השתמשו בו תוך דבקות בעקרון אי שינוי. הטובים שבקיסרי שושלת צ'ינג במאה השמונה-עשרה היו רודנים אבהיים, שפרשו את חסותם על שכבת המשכילים, טיפחו את האמנויות, עודדו את פיתוח הסחר

בלחימה ובספיחיה — לא נטלו עמי הסוסים אף אחד. אולי נהגו לסגת מפני אויב שגילה רוח לחימה; אבל זה היה תימרון הערמה, שנועד למשוך את היריב מעמדותיו, לפרוע את שורותיו ולחושפו להתקפת נגד משתקת. התנהגותם לא דמתה לאי רצונו של הלוחם הפרימיטיבי להגיע לכלל מהלומות ידיים. עדת רוכבים, שסגרה את הטווח לקרב מגע, טבחה ללא עכבות. יתרה מזאת, לא היו שמץ של פולחן או טקסיות בפעולותיה. אנשי הסוסים נלחמו על מנת לנצח — מהר, באופן נחרץ ובלי גינוני גבורה. למעשה, היתה ההימנעות מהפגנת גבורה כמעט חוק אצל הנוודים. גייגיס עצמו, אם כי נפצע מִחָץ בימיו הראשונים בשלטון, חשש מפגיעות גופניות ובהמשך נמנע מלחשוף את עצמו בקרבות שהתנהלו להלכה בפיקודו.⁹³ מה שתסכל את הלוחמים המערביים יותר מכול בתכסיסי הנוודים היה חוסר האפשרות לזהות את מקום המפקד במבנה הסהר האופייני. הוא רכב, כרגיל, במובלע, הרחק מהמרכז, בעוד שמפקדים מסוג אלכסנדר או [ריצ'ארד] לב-הארי היו חושפים את עצמם לראווה.

זמן רב מאוד דבק נוהג הפגנת הגבורה בתפיסות המנהיגות הצבאית במערב.⁹⁴ אם לא הצליחו עמי הסוסים להניא שואפי גבורה בין אויביהם מליטול את הסיכונים הנלווים, הרי הצליחו בלי צל של ספק להדביקם בשאיפתם הבוטה לניצחון. במזרח אירופה — העיר ההיסטוריון הצבאי כריסטופר דאפי (Duffy) — לבשה הלוחמה לראשונה אותו צביון גזעני טוטליטרי שעתיד בדרכי ערמה להציף את כל היבשת. הוא מייחס זאת להשפעה המונגולית על "האופי הרוסי ועל המוסדות הרוסיים [שהולידה] התבהמות של האיכרים, שלילת הכבוד האנושי ועיוות החוש הערכי שטיפח הערצה מיוחדת לאכזריות, לעריצות ולנוולות".⁹⁵ אכזריות הערבה מצאה את דרכה לאירופה גם בנתיב דרומי, תחילה בהתקדמות הסלג'וקים לאנטוליה, אחר-כך בכיבושי העות'מאנים בבלקן. הלחימה בחזית העות'מאנית היתה במשך מאות שנים האכזרית ביותר באירופה וייתכן שהסתננה בחזרה גם דרך התנגשויות הצלבנים עם האיטלאים.

גם אם ניתן לראות במסעי הצלב כבואת ראי של הגייהאד, הרי רק כשהתעמת צלאח א-דין עם הממלכות הלטיניות מצאו עצמם הצלבנים נתונים בלחימה אמיתית. אבל צלאח א-דין היה מוצר התגובה הנמרצת של האיטלאים על האיום מן הערבה ואילו גרעין צבאו, שהורכב מחיילים-עבדים טורקיים, התמחה בתכסיסים האכזריים של הקשתים רוכבי הסוסים. מסעי הצלב במזרח החדירו לאירופה מנהגים שנרכשו שם. אולי תורגמו למסעי צלב צפוניים נגד הסלאווים הפגאנים, שהיו גם הם נתונים להתקפות עמי הערבה מהכיוון הנגדי. בסופו של דבר חדרו השיטות לספרד, שם לחמו אבירי "הכיבוש בחזרה", הרקונקיסטה, באיטלאם באכזריות שגייגיס היה מזכה אותה בתשואות. המלחמה עד הנצחון, à outrance, השתרשה בספרד, בזאת אין ספק. ולא תהיה זו משוגה לקבוע, שהגורל הנורא שהמיטו הכובשים הספרדיים, הקונקיסטדורים, על האינקה והאצטקים — בעוד אלה האחרונים עדיין לכוודים בגינוני הטקס העלובים של מלחמות הפרחים — היה בסופו של דבר חזרה אל דרכי גייגיס עצמו.

והבנקאות והנהיגו את מדיניות המיסוי המתונה ביותר שידעו איכרי סין מעולם. העונש על שלטון מיטיב זה היה "גידול-יתר של הביורוקרטיה הריכוזית". שום דבר לא הוחלט כלי הכרעת פקין, ואילו עובדי המדינה הלכודים במשטר היו מוצרי שיטה של מבחנים תחרותיים וחינוך ש"חיזק עכבות"¹⁰⁰. יתר גידול זה בלם את גאונות ההסתגלות הסינית. לפנים היתה סין ציוויליזציה של מחקר מדעי ופיתוח טכנולוגי. תחת שלטון המאנצ'ו עורר כל ניסיון לחולל שינוי חומרי או אינטלקטואלי חשד. ביפאן, באותה תקופה עצמה, הוצאו שינויים טכנולוגיים אל מחוץ לחוק למען שימור סדר חברתי מוגדר ושלטונו של מעמד מקומי; בסין, למען שימור שלטונו של מעמד זר, הוחנק השינוי הטכנולוגי ולא נאסר. בעוד אשר ביפאן הגיעו לבסוף הסמוראים למסקנה שעתידם מותנה באימוץ תעשייה ומדע מערביים, לא עצרו המאנצ'ו והמנדרינים כוח לזנק למודרניות. יש ראיות להשפעות רבות שמנעו זאת, אך בסופו של דבר נבע הכישלון מזרותם של המאנצ'ו, מהיותם במקורם כובשים שבאו מן הערבה ומהתאכנותה של המערכת הצבאית, בסיס כוחם, בשל רתיעתם לעדכן אותה. אין בהיסטוריה הצבאית תמונה מעוררת חמלה יותר מן הדגלנים המאנצ'ואים בני המאה התשע-עשרה, המכוננים קשתות מורכבות, שאבד עליהן הכלח, אל מול רוביהם ותותחיהם של הפולשים האירופיים.

התבוננות ממשקפת ארוכה מגלה לנו, כי הכוחות הלוחמים האירופיים, שאסרו על סין את מלחמות האופיום במאה התשע-עשרה, חושלו לקראתן זמן רב לפניהן ובמקום מרוחק, בהתנגשות אבותיהם עם אבות עם הסוסים של המאנצ'ו. הצבאות האירופיים של עידן האימפריאליזם חבו את אחת מאושיות יעילותם לעיקרון שהתבסס מחוץ לערבה: עקרון הארגון הביורוקרטי, שנוסד בשומר ובאשור, תורגם באמצעות פרס למוקדון, לרומי ולביזנטיון וחיים חדשים הופחו בו באורח מלאכותי ממקורות קלאסיים בתקופת הרנסאנס. עיקרון אחר, מחויבות למערך מתוכנן, חבו האירופים ליוונים. כל האחרים — מסעי המלחמה ארוכי הטווח, מהירות התמרון בשדה הקרב, טכנולוגיית הקליעים היעילה, יישום הגלגל בלוחמה, ומעל לכל זיקת הגומלין בין הסוס ורוכבו — מקורם בערבה ובחבלים הגובלים בו. לזכות הטורקים והמונגולים המאוחרים יותר ניתן לזקוף גם את העובדה שנטלו מן האיסלאם את התרומה המהפכנית של אותה דת לעשיית מלחמה — את ניתוקה משיקולי משפחה, גזע, שטח או מבנה פוליטי מסוים וציודה בכוחה של אמונה: אמונה שמלחמה יכולה להיות פעילות אוטונומית, וחיי הלוחם — תרבות עצמאית. בתרבות זו, בצורה מהולה אך עדיין בת-זיהוי, נתקל קלאוזוויץ אצל הקוזאקים, שהתנהגותם ה"לא-צבאית" עוררה בו רגשי סלידה במהלך מערכת מוסקוה בשנת 1812. אולם, גם אם היתה זו התנהגות "לא-צבאית", היא הטרידה את העולם במשך תקופה ארוכה הרבה יותר משעתידה לעשות האסטרטגיה הקלאוזוויצית. ועל אכזריותה, פראותה ודבקתה העיוורת בניצחון בלתי מתפשר שהנחילה ללוחמת העמים המיושבים, חב לה קלאוזוויץ עצמו חוב גדול הרבה יותר משהיה מוחו המסודר נכון להכיר.

פרק-ביניים ג

צבאות